

ПРВИ БАТАЉОНИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ

У време великих битака главниине Народноослободилачке војске Југославије на Неретви и Сутјесци, јача народноослободилачка борба и у Србији. Стварају се нови батаљони, одреди, а од јесени 1943. и бригаде. Почетком лета 1943. године, после спајања свих партизанских јединица у Тимочкој крајини и стварања Тимочког батаљона, настаје снажни заокрет у даљем развоју народноослободилачке борбе у овом крају. Ускоро почиње и знатан прилив нових бораца. Крајем лета 1943. образован је Зајечарски партизански одред са два батаљона, а мало касније створен је и Трећи батаљон. Прикључивањем Зајечарском одреду и Четвртог, Озренског (Нишког), батаљона почетком зиме 1944, практично се остварује замисао о брзом стварању читаве бригаде НОВЈ на овом терену.

Тимочки батаљон

Седамнаестог јуна 1943. на обронцима јужног Кучаја, више села Криви Вир, основан је Тимочки партизански батаљон од три чете. Стварање батаљона био је за Тимочку крајину један од дотле најкрупнијих војних и политичких догађаја.

Постројеним борцима из Тимочке крајине и партизанима Јастребачке чете прочитана је наредба о стварању батаљона, а затим је делегат ПК КПЈ за Србију Недељко Караичић, чести-тајући им овај значајан догађај, говорио о даљим војним задацима и пожелео успехе у борби. Командант батаљона постао је Ми-

одраг Новаковић, политички комесар Василије Ђуровић, његов заменик Бранко Поповић, заменик команданта Божо Кораћ, начелник штаба Воја Јеленковић, партијски руководилац батаљона Хранислав Динић, а заменик Драгоман Радојичић (оволики број заменика предвиђен је зато да би приликом одласка Јастрепчана на њихов терен нови штаб батаљона одмах могао функционисати).

У првој чети били су претежно борци са Јастрепца: командир је Славољуб Вуксановић, политички комесар Света Савковић, помоћник комесара Милош Станимировић. Чета је имала око 30 бораца, партијска ћелија 10, а скојеvски актив 18 чланова. Командир друге чете постао је Крста Радивојевић, комесар Мирко Петровић, заменик комесара Мирко Бабић. И ова чета је имала око 35 бораца. У чети је створена партијска ћелија од 10 до 12 чланова и актив СКОЈ-а од 18 омладинаца. У трећој чети за командира је одређен Радомир Јовановић, политички комесар је био Драгољуб Стевановић, а заменик комесара Чедомир Вељковић. Чета је имала око 30 бораца, партијска ћелија 12, а актив СКОЈ-а око 16 чланова¹).

После мањих сукоба са околним четничким јединицама (19. јуна разбијена је код Радованске реке Бољевачка четничка бригада, а њен командант рађен), батаљон је кренуо у правцу Сењског рудника угља са задатком да поруши рудник и електричну централу, као и да омогући долазак у јединицу шумских и рударских радника из тога краја. Док се још одржавала партијска конференција у одреду, окупатор и квислинзи сазнали су да се у рејону Беле воде — Кучајске планине налази већа партизанска јединица.

Алармиране су знатније непријатељске снаге у Параћину, Ђуприју, Алексинцу, Књажевцу, Зајечару, Бору и Бољевцу.

На Брезовици, пред Троглан Баром, на путу ка Сењском руднику, 22. јуна око 19 часова увече извидница батаљона припуцала је на једну непријатељску патролу, претходницу осталих снага. Батаљон се затим још читав сат кретао у правцу Троглан Баре, а потом је заноћио дубоко у шуми.

Двадесет трећег јуна, рано ујутро, док је дељен доручак, изненадио их је напад великог одреда СДС.

Батаљон је одмах извршио оштар противудар и уз јаку пушчану и пушкомитраљеску ватру (у четама је било 23 пушкомитраљеза „Брно" и један митраљез „Холандија") потпуно је разбијена ова жандармеријска јединица, која се у бекству повлачила ка селу Мутници. Остале, тек прикупљене, непријатељске снаге избегле су сукоб са батаљоном који је морао одустати од планираног изненадног напада на Сењски рудник. У овој борби погинуло је 8 жандарма, док их је приличан број рађен. Заплењена су 3 холандска митраљеза, 10 пушака и знатна количина

1. Састав штабова у Тимочком батаљону НОВЈ дат је према записнику са партијске конференције „за одред". Неке измене у тим саставима уследиле су врло брзо.

муниције. Батаљон је у борби изгубио 3 борца; један од њих био је Хранислав Динић (из групе Јастрепчана; у Топлици је био члан Окружног поверенства КП).

Нов напад Тимочки батаљон извршио је ускоро, у ноћи између 1. и 2. јула. Циљ је био рудник угља Боговина. Обезбеђење рудника брзо је растерано, тако да су постројења порушена без тешкоћа. Потпуно су уништене све пруге, мотори за избацивање воде из јаме и лифтови за улаз и излаз из окна.

Пошто су 9. јула разбили четнике у Леновцу, борци су у Влашком Пољу и Бучју одржали политичке зборове са народом и разјурили општинске управе²). Онда је батаљон у реону Тимока десет дана систематски уништавао вршалице, јер је жетва била у пуном јеку. Том приликом онеспособљен је велики број дрешева. У многим селима одржани су зборови, на којима су сељаци брзо прихватили борбену паролу: „Ни зрна жита окупатору!“³).

Било је то врло ефикасно спровођење одлука партијске конференције о спречавању окупаторске пљачке.

У извештају који је 31. јула 1943. окружни начелник из Зајечара послао Команди јавне безбедности у Београду стоји следећа оцена:

„С обзиром на предстојећу вршидбу и даље су у току учестали напади у вези са вршидбом. У првом реду бандити онеспособљавају справе за вршење пшенице кварењем појединих делова машине или оштећењем, у већини пак случајева, одношењем каиша. Учестале су претње поседницима вршалица као и лицима у вези са радом на овима. Од предузетих мера ради спречавања ове насилне саботаже јесу одашиљање оружаног људства СДС на терен као и одлазак немачких војника на терен. У срезovima Кључком, Брзопаланачком, Поречком, налази се немачка полиција ради заштите вршидбе . . .“.

Из даљег текста тог извештаја види се да су партизанске акције на одбрани жетве током јула 1943. биле дословно свакодневне, у чему су свој удео дале и мале месне десетине партизана и позадинских политичких радника. Само у времену од 16. до 30. јула евидентирано је око 30 напада на вршалице у реону Књажевац — Зајечар. У Крајини је у исто време, половином јула 1943, на иницијативу чланова ОК КПЈ и тамошњих партијских радника, почела акција одбране жетве под геслом „Дању жаћи — ноћу врши“, „Свако зрно окупатору — пушчано је зрно народу“.

Батаљон је сада поново кренуо ка Кучајским планинама, са намером да преко Црног врха изнад Бора, где би растерао неке немачке радне логоре, пређе у Крајину и изврши задатке ко-

2. У извештају Среског начелства из Књажевца о збору у Бучју стоји: „ . . . Два партизана одржала су говоре, а остали су у хору певали партизанске песме . . .“.

3. У извештају од 9. јула 1943. командир СДС из Андрејевца описујући збор у Кожељу пише: „Око 100 партизана клицали су Титу као врховном команданту. Онеспособили вршалицу . . . На капама су имали петокраке звезде . . .“.

те је добио приликом свог оснивања — продор и у северни део округа. На овом путу штаб је 15. јула 1943. дознао од сељака да се у подножју планине Малиник, где је 1941. године образован Бољевачки партизански одред, налази већа група четника (четничко саветовање за овај крај Србије). Решено је да се одмах опбио збуњен партизанским нападом. Али четници су се ускоро средили, јер су неки делови батаљона пре времена отворили ватру, коли и нападне четничка групација. Непријатељ је у почетку Почела је оштра борба. Четници су се на крају повукли у нередку ка Злотској реци. Заплењено им је 15 пушака. Тешко је рањен у ногу командант батаљона Миодраг Новаковић⁴). Стога, а и због откривања правца даљег кретања, батаљон је повучен из борбе. Два борца су погинула. Губици непријатеља износили су 8 мртвих. Сутрадан 16. јула погинуо је код Кривог Вира један од истакнутих бораца овога краја професор Предраг Костић.

Тако се батаљон тих дана уместо у Крајину привремено упутио ка планини Буковику, одакле је вршио мање акције, све док штаб није одлучио да се јединица поново врати у долину Тимока. Тада чета са Јастрепца одлази преко Мораве, назад у свој крај⁵). На путу према Тимоку батаљон је имао још неколико сукоба, у селу Рујишту са Бољевачком четничком бригадом, затим и другим четничким групама.

Тих дана била је уприпреми велика акција којом је требало исказати снагу народноослободилачког покрета у овом крају. У ноћи између 8. и 9. августа батаљон је дошао на домак среског центра Књажевац. Придружили су му се и омладинци из Црвeња и неких других села. Град је тада бранио батаљон Бугара, чета Недићеваца и једна мања немачка јединица. У центру вароши било је склоњено око 40 вршалица, јер је у селима вршидба била готово ономогућена. У град су прво послати партизански извиђачи. Група бораца кренула је опрезно, у 21 час увече 9. августа, ка електричној централни, са задатком да је уништи. Остали, главнина батаљона, затим су у јуришу ушли у центар вароши до вршалица и Среског начелства. Сукнула је, пуцкетајући према небу,

4. Санитетски референт батаљона Влада Миљковић је после у два маха секао усијаним ножем загађене делове командантове ране, испирао је љутом ракијом и је-два га спасао од смрти.

5. Штаб 1. јужноморавског народноослободилачког партизанског одреда је почетком јуна 1943. послао једну своју чету да, према сугестијама ПК КПЈ за Србију, помогне стварању већих јединица НОВЈ на терену Тимочке крајине и око Озрена. Са њима је била и једна десетина бораца са Озрена. Већином су то били врло искусни партизани: Василије Ђуровић, Хранислав Динић, Миодраг Новаковић, Славољуб Вуксановић, Светислав Савковић, Милош Станимировић, Ђиро Орлић, Живорад Костић, Радомир Јовичић, Божо Вуколић и други. Договорено је да они на овом подручју остану месец дана.

После више од шест недеља заједничке борбе у овом крају, Јастребачка чета и Озренска десетина вратиле су се на свој терен, али је неколико истакнутих руководилаца остало у Тимочком батаљону. Томе су претходили неки губици у заједничком батаљону. Зато је 23. јула 1943, уз учешће секретара ОК КПЈ Зајечар, донета одлука о повратку бораца са Јастрепца назад, преко Мораве.

огромна буктиња запаљених вршалица. Чутурице напуњене бензином полетеле су на зграду начелства. Неуједначена ватра осипала се за то време из забарикадираних непријатељских касарни. У вароши је нестало електрично светло. Детонације су потресале околину. Био је то од почетка устанка први улазак партизана у Књажевац, град који је дотле много дао за народноослободилачку борбу. Људи су излазили из својих кућа поздрављајући борце. Гарнизон Бугара, жандарми и Немци, сви збуњени и уплашени, нису напуштали утврђене зграде. Препустили су варош партизанима.

Борци су у целини обавили задатак — запалили су начелство, општину и пошту, уништили вршалице и снабдели се санитарским материјалом.

Команда Српске државне страже из Зајечара јавила је телеграмом 10. августа 1943. Београду:

„9. августа 1943. око 22 часа, група комуниста наоружана пушкама и са више пушкомитраљезаца, под непознатим вођством, јачине око 200 људи, упала је у варош Књажевац и запалила зграду среског начелства, општину и пошту и осам дрешева од вршаћих машина . . . ”.

Следећег дана бугарски батаљон кренуо је из Књажевца, са много буке, ка Тупижници „у потеру”, али се увече покуњено вратио у град, опљачкавши само неколико напуштених појата, пошто је утрошио велику количину муниције, пуцајући насумце по оближњим шумарцима.

Улазак партизана у Књажевац имао је огроман одјек у читавој источној Србији. Ово је место још од 1941. године било стално запоседнуто немачким, а доцније и јаким бугарским јединицама.

У новом покушају да се пробије у Крајину, Тимочки батаљон је половином августа 1943. поред самог Зајечара стигао у атар партизанског села Рготине, раскрсницу путева из Зајечара за Бор и Неготин. Под притиском непријатељских снага батаљон се повише Бора пробио ка планини Столу и околини села Кривељ, крај самог Бора, одакле се, да би избегао окружење, пребацио на Црни врх. Одавде се партизански батаљон вратио више Злота, у предео јужног Кучаја у бољевачком крају, а крајем августа разбио је четничке чете, прво код Јабланице, затим и код Рујишта. Из партизанског села Добрујевац почетком септембра у батаљон се слила месна омладинска десетина.

Партијски руководилац Тимочког батаљона Драгоман Радојичић извештава 2. септембра 1943. Окружни комитет КПЈ:

„. . . Ситуација на терену узима озбиљан карактер, изгледа да је жеља окупатора да Дражини четници запоседну планине и планинска села, а они вароши и да комбинују потере . . . Ми смо мишљења да треба мобилисати позадину, све резервне наше снаге и напасти ту багру . . . Ми ћемо наставити са акцијама по Тимоку и Заглавку и то првенствено по тој багри . . . ”.

Група нових бораца која се у Крајини окупљала око партијских радника и учествовала у акцијама, повећала се на тридесет- /ак људи. Позадинци су у овом крају напали 19. августа 1943.

железничке станице Брусник и Тамнич на прузи Зајечар — Неготин, запалили их и уништили скретнице и 1 вагон-цистерну, а 23/24. августа демолирали железничку станицу Кобишницу код Неготина. Један број у четнике мобилисаних партизанских симпатизера приступио је Тимочком батаљону⁶).

Секретар ОК КПЈ Миодраг Станимировић извештава 21. септембра Покрајински комитет о извршеним акцијама: „ . . . Морал, борбеност и дисциплина партизана је на висини . . . 9. VIII напали смо Књажевац . . . Запаљене су следеће железничке станице: Мали Извор, Грљан, Брусник и Рогљево . . . У кампањи врше уништено око 80 вршалица . . . Срушили смо рудник Аврамицу . . . Уништена је Фабрика зејтина у Зајечару . . .”.

Септембар месец батаљон је провео вршећи акције по тимочким селима и сукобљавајући се са четницима, који су се све више прикупљали. На брду Тумба, изнад Зоруновца и Бањског Орешца, близу Књажевца, 21. септембра сачекана је Сокобањска четничка бригада. Други вод прве чете (водник Живан Витомировић) запосео је положај и неколико пута у току дана одбијао нападе. Пред вече четници, који су већ имали десетак мртвих и рањених, потерали су испред себе голоруке сељаке. Последњи четнички метак ранио је смртно популарног „чика Галаму” — водника Живана Витомировића.

Ситуација на терену зајечарског округа постајала је све тежа за окупатора и квислинге. Нова јединица НОВЈ задавала им је велику бригу⁷).

Батаљон НОВЈ је после ових акција по Тимоку кренуо крајем септембра у правцу Зајечара.

У ноћи 1. октобра приспео је до села Горње Беле Реке и избио на тремеђу Шљивар — Лубница — Лесковац. Намера је била да се ту предани и народу око Зајечара покаже стварна снага нове оружане јединице — батаљона, затим да се продужи према Крајини. Сутрадан је дошло још 19 нових бораца, које је послала партијска организација са терена Крајине. Међу њима су била и четворица црвеноармејаца, немачких заробљеника из Бора — Саша, Васја, Николај и Симеонов. Чете су одмах, још пре подне, запоселе положај на Братујевцу за случај да непријатељ нападне. На то није требало дуго чекати. Око 11 часова извршен је

6. Крајем августа 1943. на иницијативу партијских радника, у Тимочки батаљон дошли су 7 радника из четничке радионице оружја у околини Мајданпека, доневши 2 пушкомитраљеца, 80 бомби и доста муниције. Септембра 1943. активни поручник Стојан Предић, напустио је Неготинску четничку бригаду и са групом бораца под оружјем приступио Тимочком батаљону. Слично је, нешто пре, поступио и командант Кључке четничке бригаде Небојша Анђелић, који се одвојио од четничке команде.

7. У извештају окружног начелника из Зајечара (од 30. септембра) Команди јавне безбедности у Београду, то се и признаје: „У овом полумесецију настављени су и даље напади и опште стање јавне безбедности није се ниуколико променило на боље . . . Органи Српске државне страже са појединих станица морали су бити повучени у веће центре, пошто им је запретила опасност да буду уништени . . .”.

прво напад четника од села Лесковца. Борци су лако разбили четнике, заробили четворицу, а остале почели да гоне. Тада је од Леновца наишла у стрељачком строју једна немачка јединица. Она је у почетку мало потиснула батаљон, нападајући га с бока. Командант батаљона издао је наређење чети која је прогонила четнике да се окрене и нападне Немце с леђа. У међувремену су и остале две чете извршиле противнапад.

Немци су на неповољном положају покушали да организују кружну одбрану, а затим су избили на још непогодније место, у оближњи поток.

Партизанске бомбе су почеле да лете са свих страна на Немце који су, у бекству, иза сваког храста наилазили на дотле невидљиве противнике. Излаза им није било. Бранили су се како је ко умео. Отпор је био узалудан и краткотрајан. У борби је убијено 11 немачких војника. Они који су успели да побегну одвукли су 5 рањеника. Заробљен је официр Курт, командант затвореничког логора у Зајечару. У четири часа после подне одјекнуо је на пропланку последњи пуцањ.

Тек што се смирила борба са Немцима, од Зајечара су наишли Бугари.

Штаб батаљона је са једном четом кренуо према ивици шуме, ка камионима у којима су били бугарски војници који су се освртали и напрегнуто ишчекивали да виде исход раније борбе. Од Немаца није било ни трага. Бугарски камиони кретали су се све спорије. Први хитац погодио је право у мотор чеоног камиона. Збуњени Бугари почели су да искачу један за другим и да беже према граду. Упразно су одјекивале команде њихових старшина. Нико од окупаторских војника није пружао отпор. Бежећи, бацали су успут ранце и опрему. На ледини су остала два камиона са тешким митраљезом, заплењено је доста оружја и муниције. Бугари су у борби имали 2 мртва и 6 „несталих“ који су побегли и нису се ни вратили у гарнизон. Један бугарски војник је заробљен. Поред 2 камиона, заплењено је 2 пушкомитраљеза, 1 тешки митраљез, 10 пиштоља, 10 пушака и велика количина муниције. Батаљон је у току читаве једнодневне борбе имао 2 мртва борца и 4 рањена.

У сам мрак одбијен је и последњи четнички напад.

Пораз удружених непријатељских снага надамак окружног центра (разбијени Немци и Бугари вратили су се у град криомице, под заштитом ноћи) имао је велики одјек⁸). Батаљон Народно-ослободилачке војске још више је војнички очврснуо.

Немци су вршећи репресалије после ове борбе поред осталог запалили у селу Грлишту кућу познатог сарадника НОП-а Ђорђа Митића, који је, док је са суседима покушавао да угаси пожар, смирено говорио: „Ако, само да победимо Немце, па ће у слободи бити кућа . . .“.

8. „Прокламацију Србима“ коју је после немачко-бугарске погибије код Шљивара издао зајечарски крајскокомандант Милер, видети у прилогу бр. 23.

Штаб Тимочког батаљона (његов партијски руководилац Драгоман Радојичић) јавио је 9. октобра 1943. Окружном комитету КПЈ Зајечар о борби код Братујевца (Шљивар) следеће:

1. октобра наш батаљон водио је борбу са дражиновцима, Бугарима и Немцима. У овој борби жртава са непријатељске стране било је 11 мртвих Немаца, међу њима командант лагера из Зајечара; 1 бугарски поручник; један бугарски војник нам се предао и око 10 дражиноваца мртвих. У овој борби заплењено је: 1 тешки митраљез; 1 пушкомитраљез „Брно“, 2 машингевера; око 10 пушака, 2 бомбе; 1 сандук митраљеске муниције и више остале; 9 пиштоља разних марки; 1 доглед, више опасача и фишклија; 13 пари чизама и осталих ситних ствари . . .”.

Нешто пре ове борбе, 27. септембра 1943, донета је одлука о образовању и 3. чете у Тимочком батаљону, јер се број бораца већ тада попео на око 100.

Зајечарски партизански одред „Миленко Брковић Црни”

После борбе код Шљивара (Братујевац), Тимочки батаљон је бројно доста увећан⁹). Сазрели су услови за стварање и другог батаљона НОВЈ у овом крају.

Шестог октобра 1943. одлуком ОК КПЈ образован је Зајечарски партизански одред „Миленко Брковић Црни”. У штаб одреда ушао је цео штаб дотадашњег батаљона: командант Василије Ђуровић, заменик Божо Кораћ, начелник штаба Воја Јеленковић, политички комесар Бранко Поповић, заменик Драгоман Радојичић. Командант Првог батаљона постао је Божо Вуколић, кога је, пошто је био рањен, одмах заменио Јован Кеџман. Политички комесар био је Мирко Петровић, а партијски руководилац Мирко Бабић. Бројно стање Првог батаљона износило је око 60 бораца. Команду Прве чете Првог батаљона примио је Крста Радивојевић, политички комесар био је Света Милосављевић, а заменик комесара Добривоје Божић. У Другој чети командир је постао Илија Загорац, политички комесар Драгољуб Стевановић, а заменик Видоје Вељковић. За команданта Другог батаљона одређен је Вукашин Милић, политички комесар био је Сретен Цвијић, а партијски руководилац Душан Глигоријевић. Други батаљон имао је око 80 бораца. Командир Прве чете Другог батаљона постао је Радомир Јовановић, комесар Момчило Марковић, а заменик комесара Душан Чубра. За командира Друге чете постављен је Ђорђе Вујић, за комесара Жарко Ковачић, а за заменика комесара Никола Радосављевић.

9. Поред нових бораца из Тимока и Крајине, у ово време је борска партијска организација послала из Брестовачке бање (везом преко Рго-тине) групу од 15 нових бораца, махом сарадника НОП-а из првих месеци борбе. Међу њима су били и Недељко Тошовић, Бора Ђорић, Земунци — Ђорђе Салаћанин, Стеван Николић и Ђорђе Блажон (стонотениски шампион), браћа Јоветић и др.

Војни и политички руководиоци оба батаљона израсли су били из партизанске борбе у овом крају.

Зајечарски партизански одред имао је сада близу 150 људи, од којих су тридесетак били чланови Партије, а готово половина чланови СКОЈ-а. У свакој чети постојала је партијска организација и актив СКОЈ-а. Скојевски руководилац одреда постао је Миомир Цолић. У одреду је тада створен и Војнореволюционарни суд. Тих дана одлучено је да Први батаљон остане на територији Тимока, а Други батаљон, са штабом Одред, да крене према Крајини и Дунаву.

Две подједнако бројне јединице пошле су у различитим правцима.

Први батаљон Зајечарског партизанског одреда кренуо је после битке код Шљивара у Тимок, који је тада представљао делимично слободну територију. Са батаљоном су се кретали и чланови ОК КПЈ Миодраг Станимировић и Живан Васиљевић.

Борбе са четницима биле су готово свакодневне. Непријатељ је огорчено нападао малу партизанску територију. Батаљон је, бранећи слободу свог маневрисања, потукао четнике 15. октобра изнад села Вратарнице. Шеснаестог октобра око 13 часова, на месту званом „Петров гроб“, код села Равне, успешно је водио борбу са Књажевачком четничком бригадом, а потом и код села Дебелице.

Први батаљон је 20. октобра 1943. управо биваковао у засеку Дубраве, између села Заграђа, Вратарнице и Боровца, кад су га неочекивано нападе јединице Зајечарске четничке бригаде. У тешкој борби четници су и овог пута поражени. Партизани су вештим нападима одбили једну четничку групу према Тимоку, другу ка Заграђу, а трећа се већ повлачила у правцу Горње Беле Реке. Само је на једној узвишици, која је доминирала тереном, група четничких официра са холандским митраљезом још покушавала да напада.

Секретар Окружног комитета Партије Миодраг Станимировић, наоружан аутоматском пушком отетом од Бугара, управо се пребацивао према четничком упоришту. Тада га је погодио рафал непријатељског митраљеза.

Члан ОК КПЈ Живан Васиљевић сутрадан, 21. октобра, известио је Покрајински комитет:

„ . . . Јављам вам тешку и жалосну вест. Јуче, 20. октобра пре подне, у борби са дражиновским зликовцима погинуо је наш друг Миодраг Станимировић Душко. Погинуо је јуначком смрћу — смрћу борца, журишајући у првом борбеном строју. Ево, укратко, како је дошло до овог догађаја. Нас двојица смо били на терену тимочко-заглавском. Пошто смо тамо дефинитивно средили партијску организацију, решили смо да пређемо на северни део терена — у Крајину. А пошто је и батаљон кренуо истовремено на ту страну, решили смо да пођемо заједно са њим. 20. октобра осванули смо у једној појати између села Вратарнице, Боровца и Заграђа. Како нисмо ноћу спавали — легли смо. Нисмо спавали ни 2 сата, кад око пола девет јави осматрач да према нама иду у стрелце дражиновци. Другови партизани су одмах изашли из

појата а и ми с њима и пошли смо у стрељачком строју према дражиновцима који су већ отворили ватру. Друг Душко је одмах у почетку био међу првима са машингевером. Другови су га упозоравали да се не истрчава. Међутим, он се није много базирао на то. Пошло се на јуриш против дражиноваца који су били заузели заклоне и тукли из митраљеза. Душко је пуцао из машингевера и истрчао на брисани простор вичући: „Напред другови! Ура!" Кад је осетио да га крвници туку из митраљеза он је легао, али и у лежећем ставу је био изложен ватри. И десило се ето оно што је нашу партијску организацију много погодило и осакатило. Куршум га је погодио у кичму тако да је убрзо издахнуо . . .".

Предратни комуниста, двадесетчетворогодишњи електричар из Ниша, руководиоца СКОЈ-а у нишкој железничкој радионици од 1939. године, учесник познатог напада на немачке официре у хотелу „Парк" у Нишу у лето 1941. лежао је мртв у смирај борбе.

Од шест чланова ратног ОК КПЈ из 1941. погинуло их је дотле пет: Миленко Брковић, Љуба Нешић, Димитрије Тодоровић, Јеремија Илић, и сада, Миодраг Станимировић.

Батаљон је 31. октобра увече, ушао у рудник „Добра срећа", демолирао га, уништио електричну централу, федер-машину у јами, две теретне машине и две пумпе. Рудник је онеспособљен за даљи рад. После ове акције Први батаљон се пребацио у сокобањски крај где је крстарио неколико дана, а при повратку у Тимок сукобио се код Скробнице и Божиновца са четницима Књажевачке и Сврљишке бригаде.

У партизанском возу

Други батаљон Зајечарског партизанског одреда је, заједно са штабом Одрода, 12. октобра, по киши и беспућу кренуо у правцу винородних брежуљака Крајине. Уз пут је код Рготине уништио једну јачу жандармску групу.

После два дана марша борци су избили у рејон села Рајца, Смедовца и Мокрања. Народ их је са радошћу дочекивао. У Мокрању је збору присуствовало око 250 људи. Други батаљон је 17, 18. и 19. октобра одржао неколико масовно посећених политичких зборова у крајинским селима. Уз пут су спаљивали општинске архиве у свим селима куда је батаљон пролазио, обнављане су месне партизанске десетине. Батаљон је журио још даље, ка Дунаву. Његове патроле ушле су једне ноћи у Средњу пољопривредну школу „Буково", на територији града Неготина. То је била најсевернија тачка похода.

Док је батаљон при повратку држао у селу Мокрању политички збор, једна већа четничка група покушала је да упадне у оближњу Речку, рачунајући на лак успех. Четнике је разбила група месних десетина из Смедовца, Рајца и Рогљева, појачана са неколико бораца из Другог батаљона. Између села Мокрања и Чубре, на батаљон који се одмарао четници су поново покушали напад; том приликом пао је у руке партизанима четнички потпо-

ручник Јанковић, официр који је поседовао поверљива документа четничке команде. У селу Тамнич на народном збору говорили су командант и комесар Зајечарског партизанског одреда.

Ујутру, 25. октобра, батаљон је при повратку ка југу стигао у село Трнавац. У штабу се, иначе, већ припремала једна већа акција како би се борци снабдели муницијом. Одлучено је да се у једној истој ноћи смелим маневром нападну све бугарске посаде на железничкој прузи Зајечар — Прахово. Рачунало се са великим војничким и политичким ефектом оваквог подухвата.

Приликом разраде плана командир Друге чете Ђорђе Вујић добио је задатак да са ударном групом, после савлађивања отпора у Трнавцу, поседне поштански вагон до локомотиве и да на свим даљим станицама ломи отпор непријатеља. Начелник штаба Зајечарског партизанског одреда Воја Јеленковић узео је под своју команду локомотиву, с тим да води рачуна да се она на свакој станици заустави тако да ударна група има што бољи положај за напад. Месна десетина добила је иаређење да одмах после изласка воза из Трнавца покида телефонске везе са Зајечаром. Један борац требало је да контролише железничке службенике, који ће преко станичног телефона редовно обавештавати остале станице о кретању воза као да је све у најбољем реду.

У први мрак батаљон је тихо кренуо према станици. Валило им је прећи још око пет стотина метара. Ретки стрелачки строј опрезно је прилазио прузи. Морали су остати незапажени све до последњег тренутка, а ипак прићи близу да им воз после кратког задржавања не би умакао.

Тада је у мраку шикнула светлећа ракета. У проређеној шуми кукуруза партизани су остали незапажени. Пругу су осећали само шкиљави станични фењери. Бугари су са досадом шетали испред станичне зграде. У даљини су чуло потмуло хуктање локомотиве и шкрипа вагона. Још једна ракета из бугарског бункера осветлила је терен. Онда је у станицу ушао воз пун пирита и бакра. На крају је било и неколико путничких вагона.

Борцима је остало још око 200 корака. Композиција је већ кретала даље ка Неготину, када су двојица у пуном трку, као закаснили путници, ускочили код машиновође.

Воз је поново стао.

За кратко време цео задатак је био извршен. Сваки борац тачно је обавио поверени му посао. Само један једини метак стигли су да испале забезекнути Бугари. „Због маневра и истовара каснимо 15 минута" — јавио је свом колеги на станици у Чокоњуру шеф станице, окружен партизанима. У возу су разоружана три жандарма и два Немца. Вагони поседнути борцима батаљона кренули су пругом нормалног колосека Ниш — Прахово, од Трнавца ка Неготину. Збуњени путници једва су проговарали. Почеле су шале на рачун бесплатне возње и вишемесечног пешачења. Само су ћутали, у Трнавцу заробљени, престрављени Бугари.

Чувари пруге су уз пут прописно поздрављали захукталу композицију.

у Чокоњару воз је стао тачно по партизанском плану, иако је шеф станице, не знајући у чему је ствар, давао фењером сигнал машиновођи да се композиција помери још који метар напред. Без метка су ухваћена десеторица Бугара.

У Табаковцу се све поновило. Готово на исти начин. Гомили су се заробљени бугарски војници.

У Бруснику је ударна група као и свуда прво јурнула на станицу, а нико није знао да се још око 50 бугарских војника налази у оближњој згради, обезбеђеној рововима. Почела је борба прса у прса. Бугарима је у борби отет један „шарац“, а три војника су убијена. Остали су се жестоко бранили. Близина Неготина са бугарским гарнизоном била је опасна за мали батаљон, посаде на осталим станицама, већ су алармиране, а задатак је ионако био извршен. Локомотива је затим погурала целу композицију назад.

Заробљене Бугаре су, без униформе и оружја, протерали исте ноћи преко леденог Тимока, у таму оближњих села с друге стране границе. Обећавали су, као и обично са много речи, да се „неће више никада вратити . . .“.

После искрцавања батаљона из воза, Бугари су тек сутрадан, 26. октобра, са снагом од једног батаљона стигли између 9 и 10 часова из Неготина до близу железничке станице у Бруснику. Артиљеријом су издалека тукли перон, верујући да су партизани још тамо. Том приликом убили су једног железничара и ранили двојицу бугарских војника који, у страху, нису напуштали шанчеве. Затим је бугарски батаљон претресао шири рејон села Брусника, а после подне и ивицу шуме Алије. Други батаљон Зајечарског партизанског одреда био је за то време распоређен у средини шуме, спреман за борбу. Бугарске трупе су се одатле предвече повукле ка Неготину, не усуђујући се да дубље продиру у села.

У извештају штаба Зајечарског партизанског одреда послатом 6. новембра 1943. Окружном комитету КПЈ Зајечар о овој смелој акцији наводе се подаци о заплећеном оружју и ратном материјалу: „3 „Зорке“, 2 „Брна“ (бугарска), 30 пушака, око 6.500 метака, 12 бомби, 3 пиштоља, 24 шињела, 20 шатора, 16 ранаца, 15 војних торбица, 21 ћебе, 20 капа, 5 капута, 22 пари чизама, 16 доцула, 8 пари завоја, 2 сата, 28.360 динара, 5 килограма цигарета итд.“.

Ова смела акција на железничкој прузи, ређа у аналима народноослободилачке борбе, одјекнула је у читавој Србији¹⁰).

10. Окружни начелник из Зајечара послао је 26. октобра 1943. телеграм квислингу Милану Недићу:

„На дан 25. овог месеца једна група од стотину партизана разоружала је на железничкој станици Трнавац, на прузи Зајечар — Прахово, бугарску стражу и полунала телефонске и телеграфске апарате . . . На железничкој станици Чокоњар такође разоружали стражу и полупали апарате. То су исто учинили и на станици Табаковац. Бугарска стража на станици Брусник отворила је борбу са партизанима. Борба је трајала 45 минула и партизани су се повукли . . .“.

Окупатор је у овом крају морао убудуће да запоседа железничке станице још јачим посадама. У Зајечару су Немци после ове акције забранили свако окупљање на улици. Очекивали су нове, још јаче нападе јединица НОВЈ.

Тридесетог октобра, у 16 часова, Други батаљон је при повратку из Крајине ушао у село Рготину, на друму Бор — Зајечар. Ту је демолирана Фабрика кварца, запаљена општинска архива и три затечена камиона организације ТОТ. Одржан је пред вече и политички збор, на коме се окупило готово читаво село").

Одавде, из Рготине, Други батаљон је ноћу, крећући се близу самог друма, пошао у правцу Зајечара. После неколико дана, 8. новембра, батаљон је ушао у зајечарске руднике Српски Балкан, Малу Вршку Чуку и Бурдељ, делимично их порушио и запленио велике количине намирница и експлозива.

Окружни начелник из Зајечара о овој акцији извештава 9. новембра Министарство унутрашњих послова у Београду:

„ . . . Дана 8. ов. месеца око 22 часа једна већа група око 100 партизана напала је рудник „Нови Балкан — Бурдељ" где су из магацина узели динамит експлозив, па су порушили компресор и граник. Од машина узели све каишеве, јунс-машину порушили, па потом натоварили експлозив и са машином и малим вагонима довели се до бремзе. На бремзи су испод Мале Чуке порушили један компресор граник горњи и доњи, трансформатор, шут бремзу и жичаницу за Вршку Чуку. У „Аврамици — Српском Балкану" запалили су жичаницу, шут, срушили бремзу . . . Наоружани су били и обучени у разном оделу: бугарске војске, пољске страже, немачком, као и сељачком оделу; међу њима било је и Руса, а било је и две женске".

Рушењем ових рудника угља задат је тежак ударац окупатору, а нарочито производњи бакра у Борском руднику, који се одавде снабдевао угљем. Други батаљон, који се већ попунио приликом марша кроз Крајину, добио је после акције у зајечарским рудницама још 15 нових бораца.

Батаљон је сада кренуо преко Малог Извора ка Селачкој. Ту се код манастира Суводола сукобио са једном четничком бригадом, разбио је и приморао на повлачење у неред. Нешто пре тога враћена је прва чета са командиром Радомиром Јовановићем да и даље оперише из атара села Рготине и Беле Реке према Бору и Крајини. Чета је на друму између Рготине и Вражогрнца усред дана 19. новембра несрећно ступила у неравноправну борбу са једном немачком јединицом, ојачаном борним колима. Уби-

11. Зајечарска Крајскоманда је поводом партизанске акције у Рготини (30. октобра), у „Објави" од 5. новембра 1943, поред осталог износила: „На дан 30. октобра у сред бела дана извршен је партизански препад на село Рготину. Тек 8 часова касније стигла је вест једној немачкој установи. . . Из ових чињеница мора се закључити да становништво симпатише партизане и да их чак шта више потпомаже . . .". Затим се наређује за цео округ: „Полицијски час се утврђује од 5. новембра 1943. за време од 19 часова до 5 часова. Све радње и кафане сем изнимно оних које су одређене за војску, имају се у 8 часова затворити. Корзо у главним улицама свих вароши се забрањује. Фудбалске утакмице се забрањују . . .".

јена су 2 Немца. У борби је рањена а затим заробљена Добрила Радосављевић Стара и обешена у Рготини (погинули су партизани Воја Борђошки, заменик командира чете, Стеван Симончић и Гојко Ристић). Добрила Радосављевић је стојећи испод вешала клицала народноослободилачкој борби. Храбро држање Старе на губилишту ушло је у легенду у овом крају.

Неколико успешних акција овога батаљона у Крајини знатно је подигло расположење народа у том делу зајечарског округа. Издајнички ограни управе, квислиншке јединице, а поготово окупатор, осетили су да се оружана борба сада опет преноси на терен где је 1941. године деловао Крајински партизански одред, а од половине 1942. и првих месеци 1943. мала Крајинска чета, па одред. То се видело по приливу људства: села у Крајини послала су само у току акције Другог батаљона око 35 нових бораца.

Четири батаљона НОВЈ у Тимоку

Месец дана после растанка, 14. новембра, код села Јелашнице поново су се сусрела оба батаљона Зајечарског партизанског одреда. Два дана касније, 16. новембра, када су оба батаљона логоровала у селу Јаковцу, око 14 часова појавиле су се од Јелашнице, из засеока Шумарци, знатне четничке снаге у јачини од око 800 људи из Књажевачког и Тимочког корпуса. Наступали су у стрељачком строју и колонама. Главнина је журила ка брду Чутурилу са намером да га заузме и потисне оба партизанска батаљона. Командант Зајечарског партизанског одреда хитно је упутио Први батаљон на Чутурило. Други батаљон је добио задатак да запоседне улаз у село и спречи четницима сваки прилаз. Први батаљон је, готово трчећи, успео да избије на брдо пре четника и одмах отворио снажну ватру на густе колоне које су наступале. Четници су тада свом снагом покушали да збаце Први батаљон са брда. После једночасовне жестоке борбе непријатељ је почео прво постепено да узмиче, а затим да бехш у неред у ка реци Тимоку. Оставио је 15 мртвих. Из одреда је, поред два пала партизана, тешко рањен међу борцима омиљен партизан из првих дана устанка Недељко Гундељ Вујадин. Умро је после у мукама од гасне гангрене. Први батаљон запленио је око 100 пушака, 2 лака митраљеза, 3 пушкомитраљеза, али само мало муниције.

После ове борбе многи четници су се разбегли кућама и нису се више никад вратили у четничку бригаду.

Цео одред је убрзо затим кренуо на марш преко села Ошљана, Корита и Шарбановца и уз пут напао четнике у Локви. Одатле је пошао преко територије сокобањског и дела моравског среза путем Скробница — Језеро — Ресник — Врмца — Рујиште. Народ ових села свуда је срдечно дочекивао партизане. Уз пут су батаљони разоружавали сеоске четничке јединице, прикупљали оружје и муницију, а између Врмце и Мужинца растерали четнике Сокобањске бригаде. И овде се већ осећала већа четничка мобилизација.

После десетак дана проведених на сокобањском терену, Зајечарски одред се са Тупижнице преко Кожеља спустио у Тимок. У Дебелици је 6. децембра затекао нову „летећу“ бригаду од око 250 четника. Четници су у борби растерани. Један део мобилисаних сељака овога пута је ступио у батаљоне НОВЈ. Исте ноћи, крећући се преко села Врбице и Боровца, одред је у брзом маршу стигао на брдо Голаш, изнад села Малог Извора, где му се прикључила и Прва чета Другог батаљона, која је дотле оперисала у селима око Зајечара. Довели су и нову групу бораца из Борског рудника и Крајине. Одред су 8. децембра нападе поново прикупљене четничке снаге и жандарми који су приспели из Зајечара. И поред неколико упорних узастопних јуриша, нападачи су се после трочасовне борбе морали повући. За собом су оставили 15 мртвих, а одред је заробио шеснаесторицу. Тешко је рањен командант Првог батаљона Зајечарског партизанског одреда Божо Вуколић.

Батаљони НОВЈ нису имали могућности да предахну, а острвљени четнички официри стално су терали своју мобилисану војску у нове нападе. Било им је и те како стало да победе над партизанима. Тако је у једној од четничких депеша упућеној Врховној команди Драже Михаиловића (који је стално инсистирао да се исток Србије „очисти од партизанских снага из стратешких разлога“) стајало: „Зајечарски партизански одред наоружан је са 25 пушкомитраљеза . . . војнички је добро вођен . . . има велико борбено искуство . . .“.

Зајечарски партизански одред се после борбе на Голашу повукао ка Старој планини, разоружавајући успут мање четничке јединице (Ново Корито, Радичевац, Локва). Изнад села Доњег Зунича, близу Књажевца, одред је код цркве Светог Петра 15. децембра поразио 1. Књажевачку четничку бригаду. Погинула су 2 четника, 14 их је заробљено, а партизани су изгубили једног борца. У ноћи 19/20. децембра код Ошљана, у дугој борби против надмоћних четника и жандарма СДС, раздвојили су се батаљони Зајечарског партизанског одреда: Први батаљон је кренуо јужније, према планини Девици, а Други батаљон се упутио ка Тимоку.

У Први батаљон, на појате изнад партизанског села Јелашнице, стигла су тада два члана ОК КПЈ из Ниша: Душан Пуђа и Срба Андрејевић. Њих је после погибије Мије Станимировића послао ПК КПЈ за Србију као помоћ Окружном комитету КПЈ Зајечар. Нишки (Озренски) партизански батаљон налазио се тада код села Лабукова. Решено је да Први батаљон одмах крене ка Озренцима, а сви политички радници са терена да се прикључе Другом батаљону, јер се очекивала већа непријатељска офанзива. Сада су брз маневар и неочекиваност у нападу били важнији него икада.

Први батаљон се 24. децембра срео са Озренским батаљоном¹²⁾. Под високом каменитом литицом освануо је хладан децем-

12. Појава Озренског партизанског батаљона (око 110 бораца) и Првог батаљона Зајечарског одреда (око 120 бораца) уплашила је квислиншке

барски дан, са суснежицом. По четири-пет људи испуњавало је **сваку** кућицу у сиромашном селу Лабукову. Већ после вечере стигло је неочекивано наређење — покрет према Попшици. Одатле је дошао курир са поруком да су тамо четници. Промрзли борци, љути што морају напустити топле куће, у свануће 25. децембра распоредили су се око села Попшице. Негде у праскозорје Први батаљон Зајечарског одреда и Озренски батаљон кренули су на јуриш. Већина четника морала се предати, њих око 120. Остали, многи тек мобилисани, разбежали су се бацајући уз пут оружје. Саслушавање заробљених обавио је Војни суд Зајечарског партизанског одреда. Већина је већ била пуштена, када су око подне партизанске борце изненада напали четници Књажевачке бригаде. Озренски батаљон привремено се повукао. Али Први батаљон предвече је поново напао четнике и у силовитом јуришу истерао их из топлих соба, на мраз, заробивши око 50 четника. Четници су у току тог истог дана имали укупно 37 мртвих. Из оба батаљона погинула су 3 борца. Четворица су рањена. Погинуле су сахранили а теже рањенике склонили код **села**.

На прагу једне куће погођен је, смртно, у току борбе познати млади песник Радивоје Копарец. Умро је јуначки, без јаука, иако се дуго мучио. Био је у чети ретко скроман, једва запажен.

„ . . . О, немам ја тек срце поете,
јер није ово црвено цвеће,
већ жива крв бојних момака,
јер не чекам ја мирно дан среће
после пучева и устанака”

— испевао је Копарец још почетком устанка 1941.

После борбе код Попшице Први батаљон Зајечарског партизанског одреда и Озренски батаљон кренули су преко Каменичког висица према пиротском крају који су анектирали Бугари. За време марша обе јединице су на косама изнад села Градишта, 28. децембра, сачекале Нишавску четничку бригаду од око 100 људи. Четници су ватром изблиза натерани у бекство; у нeredу су оставили за собом 6 мртвих и 6 рањених. Батаљони су сада улазили у забачене планинске пределе. Крајем децембра 1943. и почетком 1944. године, борци су десетак дана оперисали у селима испод Старе планине и у реону Топлог Дола, испод Миџора. Намера им је била да у том крају помогну народноослободилачки покрет, који је у специфичним условима бугарске окупације био донекле пасивизиран. Први јануар 1944, четврте године рата, дочекали су борци у селу Ђуштици, на Старој планини, пуној снега, са мало раштрканих насеља. Народ је живео сиромашно, партизане су прихватили као своје најближе. Код Црног врха борце

ласти у Алексинцу, одакле се усплахирено јавља Београду о појави 400 — 500 комуниста са 17 товарних коња . . .”.

су тих дана нападе бугарске „ловне роте“, хитно послане у овај крај. Озренски партизани и батаљон из Тимока морали су се по-вући по дубоком снегу пред надмоћним и за зиму добро опремљеним непријатељем.

Седмог јануара 1944. стигли су назад у Заглавак, у село Репушницу, па у Радичевац. Одатле су продужили даље према Тимоку. У селу Ошљане су се, 9. јануара, спојили са Другим батаљоном Зајечарског партизанског одреда.

У крају под бугарском окупацијом остављена је из састава Првог и Озренског батаљона јединица од преко 30 добровољно пријављених бораца — чета којом је командовао Јован Митић. Чета је целе зиме водила борбе са надмоћним непријатељем и у пролеће прешла на терен око Ниша, где је по доласку нових бораца образован Нишки одред.

За време одсуства Првог батаљона, Други батаљон Зајечарског партизанског одреда је ишао из борбе у борбу, тукао се са надмоћним четничким снагама. Прво је, 25. децембра, имао сукоб код Мањинца, а 27. и 28. децембра у селу Јаковцу (опет на брду Чутурилу), маневришући против све већих четничких снага. У тим борбама Други батаљон је изгубио десетак бораца.

Није било ни дана мировања.

Немачке, бугарске, недићевске и четничке формације журно су се груписале око Тимока са намером да сузбију даље нарастање батаљона НОВЈ. После спајања оба батаљона, Зајечарски одред је скупа са Озренским батаљоном поново кренуо према Малом Извору, где им се на Голини прикључила овећа група политичких радника са разних терена округа. Они су, ускоро, распоређени на политичко-партијске дужности по батаљонима. Број бораца у батаљонима је већ знатно порастао¹³). Донета је зато одлука о стварању и Трећег, омладинског батаљона Зајечарског партизанског одреда (образован 20. јануара 1944. у селу Језеру). У штабу новог батаљона командат је Момчило Марковић, политички комесар Момчило Сибиновић, заменик политичког комесара Мирко Бабић, а заменик команданта Душан Чубра. Озренски батаљон је тада ушао у састав Зајечарског одреда као посебна јединица (чланови штаба: Светислав Татарац, Светислав Савковић, Тихомир Стојановић и Тира Орлић). Сва три батаљона Зајечарског одреда имала су сада укупно 248 бораца. Четврти (Озренски) батаљон имао је 112 бораца. То је већ била знатна ударна војна снага од 360 партизана.

13. Из Борског рудника крајем 1943. године послата је у одред група од 14 бораца, међу њима и неколико заробљених црвеноармејаца.

Заробљени црвеноармејци који су повремено по 2—3 успевали да побегну из појединих немачких логора у Тимочкој крајини, често су из незнања стизали до дражиноваца, где су ликвидирани. Други су ипак налазили партизана. Највећа је била група која је уз помоћ партијске организације побегла из Бора у јесен 1943. Ова група је после, код Великог Извора, приликом пребацивања у Зајечарски партизански одред, наишла на четничку заседу којом приликом је страдало више од половине Руса.

Под притиском четничких снага батаљони Зајечарског одреда су сада под борбом мењали место боравка, па су после Јелашнице кренули ка Петруши, Радичевцу, Старом Кориту и Мучибаби, да би најзад, после више десетина километара тешког марша по снегу, 17. јануара застали у малом партизанском селу Црвење, на домаку Књажевца. Сиромашно насеље издашно је снабдело своје борце. Одавде је следио марш према Васиљским планинама, уз сталну неизвесност због пуно рањеника и јаког четничког притиска.

Читав овај полугодишњи период акција батаљона НОВЈ у зајечарском округу био је овде од пресудног значаја за обим и снагу оружане борбе против окупатора. То је у политичком погледу још одлучније утицало да се већина народа опредељује за народноослободилачки покрет. Зајечарски партизански одред, у ствари већ читава бригада, био је крајем 1943. године војнички чврста и монолитна јединица, са добрим борцима, снажном и искусном партијском и скојевском организацијом.

Злочини окупатора и четника Драже Михаиловића

Имајући пред собом партизанске снаге које су расле у нове батаљоне Народноослободилачке војске, удружени квислинзи свих боја, Немци и Бугари предузимали су све мере како би у Тимочкој крајини сузбили даље јачање Народноослободилачког покрета. Уз све жешћи терор над становништвом вршена је пуна недићевских и љотићевских јединица, а масовно је спроведена мобилизација у четничке бригаде Драже Михаиловића, који иступају као „војска у отаџбини“ лондонске краљевске владе.

Војничка и цивилна организација четника ДМ тежила је да обухвати што шири број људи, нарочито омладину. Командни кадар чинили су активни и резервни официри и подофицири старе југословенске војске. Привидна илегалност организације ДМ успевала је једно време да обмане део маса. Али они су у исто време постајали неиздржив терет за народ, одобравали су присилни откуп стоке и жита за окупатора, а наметали и своје реквизиције⁴⁾. Њихов физички терор постајао је све бесомучнији, у томе су надмашивали и окупаторске органе. Батинања и клања угледних људи, омладине и жена по селима и градовима Тимочке крајине од стране дражиноваца, уносили су даноноћни страх у

14. Зајечарски окружни начелник извештава 14. августа 1943: „9. августа у 20 часова 50 одметника дошли су у с. Луково (10 км ј. — з. од Бољевца, сек. Зајечар), где су председнику општине, деловођи и сељацима одржали говор, тражећи од њих да раде на уништавању комуниста а окупатору да дају све што се од њих тражи, да би се одржао ред и мир“. Шеф обавештајног одсека СДС јавља телеграмом од 5. септембра: „2. септембра око 21 час у село Оснић, 11 км североисточно од Бољевца дошла је једна група пушкама наоружаних припадника Д. М. непознате јачине и вође, сељацима казали да извршавају наређења Немачких и Српских власти и да дају све што им се тражи“.

породице, али истовремено и сурово отрежњење оних који су испочетка још и имали неке илузије о улози четника ДМ.

Читава оружана и политичка акција дражиноваца била је у другој половини 1943. године усмерена пре свега на сузбијању партизанских снага и политичког утицаја КПЈ, њене платформе народноослободилачке борбе. При томе се у првом реду настојало војнички поразити батаљоне НОВЈ, а страховитим терором над народом, одакле су партизани црпили снаге, застрашити људе, одбити их претњом кољашке каме од сарадње са партизанима. Осуђени на смрт су стављани под слово „3“, што је емитовано преко радио Лондона као одлука лондонске владе у избеглиштву¹⁵).

Та жестока офанзива четника ДМ, праћена учоредном акцијом Немаца, Бугара и недићеваца, обухватила је 1943. читаву Тимочку крајину.

Репресалије четника и окупатора над народом биле су свакодневне. Хронолошки наведени само неки од бројних злочина, од краја јуна до краја децембра 1943, делом илуструју страховладу четника Драже Михаиловића и окупатора.

У Бељевини код Злата четници су 5. јула убили земљорадника Петра Јокановића, борца Бољевачког партизанског одреда из 1941, а 15. јула бацили у једну крчану код Боговине старог комунисту из Подгорца Павла Цујића. Пре тога, крајем маја, бачени су у јаму рудари Јован Добрић, Петар Грамић и Јован Мускаловић.

Четничка тројка ДМ је 17. јула у Шљивару убила у дворишту његове куће учитеља Николу Милојевића, партизанског сарадника, а 20. јула су бугарски војници у селу Лесковац код Зајечара ухапсили 12 људи и спалили више кућа. Бугари су крајем јула у селу Равна код Књажевца претукли око 50 мештана.

Немци и Бугари су 4. августа у Сиколу код Салаша ухапсили 37 омладинаца и транспортовали их у логоре, а 12. августа Бугари су у Шљивару ухапсили 27 људи и жена. Крајем августа белогардејци су убили Неготинца Александра Марковића, учитеља у селу Голубиње код Доњег Милановца. Немци су 8. септембра стрељали 9 талаца у циљу одмазде за препад на постројења за испирање кварцног песка у Рготини (на дан 1. августа 1943). Стрељани су Тихомир Гачић из Трнавца, Милисав Милорадовић из Сиколо, Александар Цветић из Рготине, Светислав Милић из Трнавца, Вера Радосављевић, Владимир Ружић и Антоније Марковић из Неготина, Софроније Пантић из Штубика и Александар Брашић из Добре.

Бугари су 10. септембра блокирали Криви Вир, спалили 16 кућа и похапсили више људи, а 17. септембра недићевци (СДС) су у селу Рготини ухапсили 7 жена и предали их Немцима. Поново је, 22. септембра, село Шљивар објект рације: Бугари су по-

15. У једном од наређења Врховне команде ДМ из тог времена, о стављању појединаца под слово „3“, стоји: „Командант бригаде по пријему наређења да се извесно лице стави под слово „3“ дужан је у року од 24 сата помоћу тројке истога ликвидирати — убити. Ово ликвидирање има бити искључиво клање камом“.

ухапсили 36 људи, отерали их на принудни рад, а сутрадан 23. септембра, у селу Николичеву спалили више кућа и ухапсили 36 људи.

Четници ДМ су 30. октобра у Салашу похватили симпатизере НОП-а, геометре Крсту Митровића и Бранка Вишекруну и заклане бацили у Латовске окне код Салаша. Крајем септембра црне тројке ДМ убиле су 3 лица у селу Кривељ, једног у Ргошту, а у околини Салаша заклали су Живана и Војислава Латиновића из Доње Беле Реке, Видоја Јовановића, Влајка Савујкина и Владимира Урошевића из Рготине и Ранђела Милановића из Сикола.

Како су јачале партизанске акције и стваране њихове нове чете, тако су умножаване четничке и окупаторске одмазде са циљем да по сваку цену спрече даљи раст народноослободилачких снага.

Као одмазду за пораз од 1. октобра код Шљивара, бугарски и немачки војници су 3. октобра спалили више појата у атару овог села и убили 4 сељака. Сутрадан, 4. октобра, органи СДС су у селу Речки код Неготина ухапсили 20 симпатизера НОП-а и спровели их у зајечарски затвор. У селу Кални 8. октобра Бугари су стрељали 18 мештана, а у селима „Буцака“ — Балта Бериловцу, Вртовцу, Инову, Јаловик Извору, Татрашници, Ћуштици, Црном Врху, Шести Габру и Горњој Каменици, убили су тог октобарског дана још 62 човека.

У ноћи 19/20. октобра четници ДМ су после пораза у борби са партизанима ухапсили 11 сарадника НОП из села Равне, натерали их (по немачком „узору“), да сами себи у лепенском атару ископају раке, и онда их пострељали. Сељаци овог краја су после тога ископали своје жртве и са дужним поштовањем сахранили на сеоском гробљу.

Крајем месеца (29. октобра) Немци су у Београду стрељали 400 талаца у знак одмазде за изгинуле немачке војнике у борби код Зајечара (Шљивар — Братујевац 1. октобра). Предратног комунисту, старог радничко-сељачког трибуна, организатора велике побуне сељака борске околине (1935. г.) Станоја Миљковића из Брестовца, четници су убили 30. октобра 1943.

У селу Дреновцу, код Књажевца, четници су 1. новембра убили храброг партизанског сарадника Николу Јовановића, његову жену Јелену и мајку Ђурђу, а 15. новембра у селу Лесковцу код Зајечара убили 9 мештана од којих је Велимир Николић био још дете (12 година). У селу Грлишту, после збора, један четник је убио омладинца, петнаестогодишњег Живка Петровића.

У ноћи 21/22. новембра четничка тројка убила је и бацила у окно рудника Русман (код Салаша) Душана Рајчића, Јану Златојевић и Дивну Церовац из Салаша. Рајчић је сутрадан још био жив, јаукао је, па су га четници извадили из окна и заклали. У току новембра 1943. четници су посебно терорисали партизанска села око Књажевца, Зајечара и Неготина. Тако су у селу Јелашници обесили Тимотија и Румену Стојановић, у Вини учитељицу Олгу Милић, Милију Драгићевића, Николу Пешића и Драгољуба Гавриловића. У селу Штрпцу убили су старог Нацка Бисића

и тројицу сељака из Габровнице — сведоке овог убиства, затим тројицу сељака из Дугог поља, а код села Рготине и једног црвеноармејца (Александра Н.), који је побегао из заробљеништва у Бору. У Крајини су заклали 9 најактивнијих партизанских сарадника из села Метриша (председника НОО Светолика Ђорђевића, затим Милана Ђуричића, Анђела Станковића и др.), а из села Буковча побили су Живојина Баланесковића, Драгу Опрић, Младену и Даринку Бузановић.

У селу Дебелици четници су 6. децембра похватили 30 људи од којих су стрељали десеторицу.

Окружни комитет КПЈ извештавао је Покрајински комитет КПЈ за Србију о злочиначкој четничкој акцији у Тимочкој крајини. У писму ПК-у од 21. септембра између осталог стоји:

У наш крај дошао је већи број Немаца, али и то не би било ништа да нису жандарми и недићевци почели масовно да одлазе код Дражиноваца. Данас имамо такву ситуацију да је готово цела гранична стража отишла код Дражиноваца, затим велики број жандара и бивших четника. После овога Дражиновске „бригаде“ су се нагло повећале и попунили су све терене, тако да их данас имамо где пре нису били. После овога почео је терор, мало је села где они нису претили, а у већи број села убили по једног, два па и десетак поштена сељака који нису хтели да их служе или породице наших партизана. У целом округу убили су до 200 невиних људи. На убиствима, батинању и претњама нису стали, уцене у новцу и храни, оделу, то су им даље методе, јер су они пошли да се „боре за ослобођење“ а сељаци праве капитале. Њихов рад народ је већ прозreo, али под терором не сме ништа да ради . . .”.

Процењујући укупне четничке снаге ОК КПЈ Зајечар тада пише ПК-у:

„Дражиноваца у нашем крају има 3 корпуса. Први корпус „оперише“ на терену Јабучког, Кладовског, Д. Милановачког и Голубачког среза — захвата и Пожаревачки округ. Командант је неки мајор Пилетић. Он је најмногобројнији и најнаоружанији. Други корпус „оперише“ на терену Неготинског, Салашког, Борског, Зајечарског, Бољевачког и Сокобањског среза — захвата и Нишки округ. Командант је мајор Љуба Јовановић, бивши командант Зајечара и пољске страже. Трећи корпус „оперише“ на терену Андрејевачког, Књажевачког, Сврљишког и Белопаланачког среза — захвата и Нишки округ. Командант је неки капетан Божа — Шуберт. Ова група је најмања и најслабије наоружана. Поред ова три корпуса има још један корпус у Жагубичком срезу чији је командант неки Сениша Оцокољић а који често шаље снаге на наш терен”.

Окружни комитет КПЈ и Штаб Зајечарског партизанског одреда упутили су крајем 1943. позив присилно мобилисаним сељацима у редовима ДМ да напусте четничке јединице и придруже се партизанским батаљонима у Тимочкој крајини. У прогласу, између осталог стоји:

„ . . . Дража Михаиловић је вештији и спретнији издајник од свог брата Недића. Он се маскира и прича народу како је он „шумски“, како се он, бајаги, бори за некакву слободу. Тако причају његови крвави официри и официрчићи Љуба Јовановић, Срниша Оцокољић, мајор Пилетић, Божа „Шуберт“, Леонида Петровић и сви други . . . Они кажу да су против Немаца — лажу издајници. Како могу онда да слободно улазе у вароши, како могу да слободно путују возом? Зашто слободно пролазе поред бугарских окупатора? Зашто **ЊИХОЕИ**, немачки и бугарски официри заједно пијанче . . . Силом мобилисани сељаци! Видите ли шта раде наши храбри партизани. Видите ли како гину Дражини крвави жандари. Али куршум не бира. У досадашњим борбама изгинули су сељаци из села Дебелице, Мањинца, Мариновца, Кожеља, Малог Извора, Шљивара, Лубнице и др. села, изгинули су јер су покорно слушали наређења својих непријатеља — немачких слуга и издајника . . . Сељаци, ви које су Дражини официри и жандарми силом мобилисали, пођите за примером ваших другова који су пришли храбрим партизанима . . .”.

Укупне четничке снаге у Тимочкој крајини износиле су крајем 1943. године око 5000 људи. Само у Тимочком четничком корпусу мајора Љубе Јовановића било је тада према четничкој документацији „наоружаних“ 1.797, митраљеза 17, пушкомитраљеза 34, пушака 1691, бацача 3 . . .”. Слично је било и у Крајинском корпусу Пилетића, односно у Књажевачком корпусу Боже Миладиновића. Део овог наоружања четници су добили и преко енглеских војних мисија¹⁶).

У 1943. години у саставу окупаторских снага у Тимочкој крајини нашао се и добар део тзв. Руског заштитног корпуса (РЗК) састављеног од белогардејаца који су после Октобарске револуције побегли из СССР. Међу њима био је и мањи број заробљених црвеноармејаца из квислиншких трупа генерала Власова. Највећи део припадника овог корпуса је дотле живео у Бугарској и Румунији. Један пук (са штабом у Бору) био је размештен у Зајечару, Мајданпеку, Неготину и Доњем Милановцу. Они су били под непосредном немачком командом, често су чували индустријска постројења или окупаторске установе, затворе и логоре, а само ређе учествовали у акцијама на терену.

Колаборација свих непријатеља НОП-а

Немци, Бугари и органи Недићеве квислиншке управе испочетка су у Тимочкој крајини осуђивали појаву четника ДМ, ни су им довољно веровали, било је и мањих чарки међу њима. Али, јачање батаљона НОВЈ брзо је уједињавало са окупаторима све

16. О укупној дотадашњој енглеској војној помоћи корпусима ДМ у овом крају, делегат ДМ за источну Србију пуковник Драгослав Павловић износи (26. децембра 1943) да су током 1943. примили 498 пушака и 38 митраљеза. О енглеским војним мисијама код четника ДМ у Тимочкој крајини видети прилог бр. 25.

ове киселиншке јединице у борби против Народноослободилачког покрета, одводећи их у пуну издају свог народа.

Пуковник Драгослав Павловић, делегат Драже Михаиловића за источну Србију, 15. новембра 1943. године радио везом обавештава свог врховног команданта: „Немачки војни кругови из Београда нуде разговоре са једним нашим лицем . . . Желе потпуну дискрецију. Траже ред и мир, а нуде оружје, опрему и муницију... Оружје би могли предавати на тај начин да ми нападамо њихове јединице и разоружавамо, па тад пуштамо. Ово би имало да зна само једно Ваше лице”.

У исто време (17. новембра) командант Тимочког корпуса ДМ Љуба Јовановић обавештава Д. Михаиловића о сарадњи са Бугарима: „Бугарски командант у Неготину затражио (је) са мном састанак који смо одржали пре недељу дана у манастиру Буково близу Неготина. На том састанку Бугарин је изјавио да ће његови одреди бити потпуно пасивни, док се терен не очисти од партизана . . . Ја сам му рекао да сам раније сарађивао са командантом корпуса Николовим и потпуковником Јовановим . . . Са својим одредима посетиће обалу Тимока . . . Бугарски одреди у Неготину дуж пруге Неготин — Зајечар, као и они одреди дуж пута Зајечар — Шарбановац, укупно 2000 људи, биће потпуно умртвљени и пасивни . . . Пошто ја не могу сваки пут доћи до Неготина, молио је да овластим једно лице које ће са њим свршавати све текуће послове . . .”.

Он ову сарадњу у пракси реализује наређујући свим својим командантима бригада: „... Окупаторске делове не нападати и не разоружавати већ избегавати сусрете. У том циљу поставити напред селјаке и поставити табле на немачком језику да су на том терену групе Драже Михаиловића. Са Бугарима развијати највеће пријатељство и братску сарадњу у свим будућим акцијама у раду до даљег наређења . . .”.

Дража Михаиловић је поводом ових веза упутио и лично пријатељско писмо Бугарима, о чему је било речи при разговору представника ДМ са начелником штаба бугарског окупационог корпуса пуковником Ивановим, у Нишкој бањи крајем новембра 1943. А свом команданту Љуби Јовановићу 9. јануара 1944. Дража Михаиловић јавља: „Рад са Бугарима наставите тајно. Сматрајте да је ово врло важна ствар”.

После узастопних међусобних веза и практичне сарадње, најзад је дошло до постизања и званичног писаног споразума о даљој сарадњи између четника ДМ и Немаца. Споразум је потписан у Зајечару (и оближњем крајинском селу Јелашници) 22. и 23. децембра 1943. са важношћу до 31. јануара 1944. за подручје готово целог зајечарског округа. Овај споразум су потписали немачки мајор Фриц Милер, зајечарски крајскомандант сапотписник био је поручник др Вулф („официр за специјалне задатке”), а са стране ДМ — командант Тимочког корпуса потпуковник Љуба Јовановић.

У „Споразуму” између осталог стоји:

1. Јединице Драже Михаиловића ће се уздржавати од свих акција против немачке војске, њених савезника и домаћих јединица које се са овим заједно боре . . .

2. . . . Крајскомандантура се обавезује . . . да ће се уздржавати од свих операција против четничких јединица потпуковника Јовановића. . .

3. Закључено примирје треба да буде предуслов за заједничку борбу против комунистичког непријатеља.

4. . . . Командантура ће предати лица која потпуковник Јовановић буде захтевао.

5. Четничке јединице Драже Михаиловића добиће пуну слободу кретања унутар срезова . . . дању и ноћу, а нарочито за борбу против комунистичких јединица . . .

6. . . . У случају да су за то потребне немачке јединице онда ће командовање у овој заједничкој борби прећи на немачког официра најстаријег по рангу. Муниција ће се слати сходно својим потребама . . .

7. Потпуковник Јовановић се обавезује да ће се у свим селима заложити да људи прихвате радове које су наредиле немачке окупационе власти . . .

8. Закључење овог споразума треба држати у тајности.

9. Овај споразум, као и будуће мере требају бити ношени узајамним поверењем и жељом да се уништи комунизам, да се умири земља и да се Србија води у сусрет будућности у оквиру Европе ослобођене од комунизма.

. . . У изглед ће се ставити продужетак споразума у циљу борбе против комуниста".

То је био за то време врхунац званичне сарадње окупатора и четника ДМ у Тимочкој крајини¹⁷).

У исто време Дража Михаиловић инсистира (депешом од 29. јануара 1944) на уништењу партизанских одреда у Тимочкој крајини, наређујући штабовима четничких корпуса: „На простору Нишава — Зајечар — Сокобања има свега око 400 комуниста и поред толиких наших одреда на овој просторији. Наређујем да се приступи најенергичнијем чишћењу ових комунистичких група. Досадашња акција није дала најбоље резултате. . .".

17. О неким појединостима ове колаборације видети прилог бр. 26.